

A. PAULAUSKIENĖ

GRAMATINĖ ASMENS KATEGORIJA IR TREČIOJO
ASMENS PROBLEMA

Asmuo yra viena iš universaliausių gramatikos kategorijų. Todėl ne tik lietuvių, bet ir kitų kalbų gramatikos asmenį apibrėžia maždaug vienodai, kaip veiksmažodžio kategoriją, rodančią veiksmo santykį su subjektu, nustatomą kalbančiojo požiūriu. Santykinis asmens kategorijos pobūdis akcentuojamas visuose apibrėžimuose.

Klausimas, kiek veiksmažodis turi asmenų, tiesiogiai susijęs su kitu klausimu – kiek asmenų reiškia veiksnio funkciją atliekantys vardažodžiai. Visokių būta nuomonių, tačiau tradiciškai įprasta manyti, kad įvardžiais pasakomi trys asmenys (pirmasis – *aš, mes*; antrasis – *tu, jūs*; trečiasis – *jis, ji, jie, jos*), o daiktavardžio vardininkas turi tik trečiojo asmens reikšmę. Pvz.: *Vaikai (=jie) susėdo prie stalo ir ėmė gardžiai valgyti* (J. Balčikonis)¹. Taigi jeigu veiksnio funkciją atliekantys vardažodžiai leksiškai išreiškia tris asmenis, tai ir tariniu einantis veiksmažodis rodo veiksmo santykį su trimis asmenimis². Pirmasis asmuo reiškia, jog veiksmą atlieka pats kalbantysis (vienaskaita), pvz.: *Aš bėgu per lūžtantį ledą* (S. Nėris), arba kalbantysis ir kiti asmenys drauge (daugiskaita), pvz.: *Pagaukim šėšką, Pauruk, abu imkim ir pagaukim* (J. Baltušis). Antrasis asmuo rodo, kad veiksmą atlieka adresatas (vienaskaita), adresatai arba adresatas ir kiti asmenys (daugiskaita), pvz.: vienaskaita – *Eik, tinginy, eik dirbti* (K. Donelaitis), daugiskaita – *Kad jūs žinotumėt, kaip ten gražu! Onute, šiandien po pietų su broliuku sugrėbkite šieną*. Trečiasis asmuo rodo veiksmo santykį su pokalbyje nedalyvaujančiu subjektu (vienaskaita) arba subjektais (daugiskaita), pvz.: vienaskaita – *Ji labai ir tikrai gailėjosi neklausiusi* (J. Balčikonis), daugiskaita – *Gyveno kartą karalius ir karalienė: jie labai krimtos, kad neturėjo vaikų* (J. Balčikonis).

Kaip jau sakyta, asmens kategorija yra labai universali, nes ji susijusi su paties komunikacijos akto esme. Trijų veiksmažodžio asmenų sistema, nustatyta senovės

¹ Plg. Moignet G. Sur le système de la personne en français. – Travaux de linguistique et de littérature, Strasbourg, 1972, t. 10 (1), p. 73.

² Dėl trijų asmenų sistemos žr. Юдин А. А. Категория лица глагола в современном русском языке. – Рязань, 1976, с. 77–97.

graikų gramatikose, tiko daugeliui kalbų³, įsitvirtino kalbotyroje ir šiandien jau turi tūkstantmečių tradiciją. Todėl visai nenuostabu, kad tokią asmenų sistemą pateikia ir visos lietuvių kalbos gramatikos, ir specialūs veiksmažodžiui skirti darbai. Tačiau prieš keletą metų lietuvių kalbotyroje trijų veiksmažodžio asmenų skyrimas buvo kritikuotas kaip nemoksliškas ir didžiai ydingas; kategoriškai buvo paskelbta, kad lietuvių kalboje trečiojo asmens nėra⁴. Suprantama, kad „jokia senatis klaidingų teiginių negali padaryti teisingais“⁵, tačiau ilga tradicija moksle gali būti ir maksimalaus priartėjimo prie tiesos rezultatas. Juk mokslas visada, siekdamas geriau atskleisti tiriamojo objekto esmę, ieško vis naujų argumentų sugriauti, paneigti tam, ką jis pats yra nustatęs. Taip vyksta nuolatinis nauja atradimo procesas. Kalbotyra dar iki šiol nepaneigė prieš tūkstantmečius nustatytos trijų asmenų sistemos, bet tai dar nereiškia, kad buvo akiai sekta tradicija ir nė karto nebuvo mėginta ar mėginama ją paneigti⁶.

XX a. pradžioje O. Jespersenas savo „Gramatikos filosofijoje“ pažymėjo esminį pirmojo ir antrojo asmens įvardžių (nesubstitutų) skirtumą nuo trečiojo asmens įvardžių (substitutų)⁷. Remdamasis šiuo skirtumu, vėliau E. Benvenistas iš esmės iškėlė „asmens“ ir „ne asmens“ problemą tiek įvardžio, tiek veiksmažodžio sistemoje. 1946–1958 m. laikotarpiu jis paskelbė tris nedidelius straipsnius⁸, kuriuose labai įtikinamai įrodinėjo, jog trečiasis asmuo yra ne asmuo.

E. Benvenistas asmens kategorijos analizę pradėjo ne nuo kokios nors konkrečios kalbos veiksmažodžio formų, o nuo bendro visai žmonijai komunikacijos akto esmės – nuo pagrindinės komunikatyvinės kalbos funkcijos, be kurios kalba nebūtų kalba ir žmogus nebūtų žmogus⁹.

Pirmiausia E. Benvenistas pabrėžia, kad graikų gramatikų nustatytoji trijų asmenų sistema esanti universali, bet turinti nelingvistinį charakterį, nes visi trys asmenys pateikiami vienoje plotmėje; o taip analizuojant, tik leksiniai skirtumai esą transponuojami į pseudolingvistinę teoriją¹⁰. E. Benvenisto nuomone, lingvistinė

³ Plg. Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно, касающиеся порядка значимых элементов. — Новое в лингвистике (М.), 1970, т. 5, с. 141.

⁴ Žulys V. Trečiojo asmens nėra. — Kalbotyra, 1974, t. 25 (1).

⁵ Ten pat, p. 83.

⁶ Plg. Žulys V. Min. str., p. 83.

⁷ Есперсен О. Философия грамматики. — М., 1958, с. 90.

⁸ „Structure des relations de personne dans le verbe“ (1946), „La nature des pronoms“ (1956), „Subjectivité dans le langage“ (1958). Vėliau šie straipsniai drauge su kitais E. Benvenisto darbais buvo išleisti atskira knyga (žr. Benveniste E. Problèmes de linguistique générale. — Paris, 1966), o dar vėliau išversti į rusų kalbą. Žr. Бенвенист Э. Общая лингвистика. — М., 1974 (XX, XXII, XXIII skyriai).

⁹ Бенвенист Э. Общая лингвистика, с. 293.

¹⁰ Labai panašu, kad ir A. Isačenko E. Benvenisto idėjų paveiktas, kai jis kaltina tradicinę gramatiką, skiriančią tris asmenis, impresionizmu. Žr. Исаченко А. В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения. — ВЯ, 1963, № 2, с. 45.

teorija galinti būti sukurta, tik remiantis opozicijų principu. Kuriant lingvistinę asmens teoriją, esą galima pasiremti arabų gramatikų asmenų nustatymu, kur sakoma, kad pirmasis asmuo yra kalbantysis („celui qui parle“), antrasis – tas, į kurį kreipiamasi („celui à qui on s’adresse“), o trečiasis – nesantis asmuo („celui qui est absent“). E. Benvenistas teigia, kad šis asmenų nusakymas tiksliai atspindis jų tarpusavio santykius ir asimetriją tarp trečiojo ir dviejų pirmųjų asmenų.

Pirmieji du reiškia asmenį ir tai, kas kalbama apie tą asmenį. „Aš“ reiškia tą, kas kalba, ir drauge leidžia numanyti, kad kalbama apie „aš“. Antrasis asmuo „tu“ neišsivaizduojamas be situacijos, sukurtos, einant nuo „aš“. Tuo būdu „aš“ yra tarsi koks „tu“ predikatas. Trečiasis asmuo nepriklauso „aš-tu“ santykių sferai, ir dėl to esą galima suabejoti, ar trečiasis asmuo iš viso yra asmuo. E. Benvenisto nuomone, forma, tradiciškai vadinama trečiuoju asmeniu, rodanti, kad apie kažką kalbama, bet tai nepriklausa aiškiai apibrėžtam asmeniui, nes kintamojo „asmens“ elemento jos semantikoje nesą. Jis mano, kad arabai, nusakydami veiksmažodžio asmenis ir trečiąjį asmenį pavadindami „nesančiuoju“ (personne absente), yra pažymėję būtent šį „asmens“ elemento nebuvimą. Todėl reikia aiškiai ir tiksliai suformuluoti, kad trečiasis asmuo yra „ne asmuo“.

Tik nustatęs semantinį „asmens“ ir „ne asmens“ skirtumą, bendrą daugeliui kalbų, E. Benvenistas atkreipia dėmesį į raiškos formą, kurios anomalijos įvairių tipų kalbose jam yra aiškus iškeltosios tezės argumentas. Pavyzdžiui, E. Benvenistas nurodo, kad semitų kalbose vienaskaitos perfekto 3a. neturi galūnės, turkų kalboje vienaskaitos 3a. turi nulinę galūnę, finų-ugrų kalbose vienaskaitos 3a. yra grynas kamienas. Šiaurės vakarų Kaukazo (abchazų ir čerkesų) kalbose pirmojo ir antrojo asmens požymiai reguliarūs, o trečiasis asmuo turi daugybę požymių, dravidų kalbos trečiajam asmeniui skirtingai negu dviem pirmiesiems vartoja vardažodinę formą, reiškiančią veikėją. Visose Amerikos indėnų kalbose, kur veiksmažodis asmenuojamas, vartojant skirtingas asmens galūnes, paprastai 3a. rodiklio nėra.

Iš indoeuropiečių kalbų E. Benvenistas pirmiausia pažymi lietuvių kalbos 3a. nenormalumą, pabrėždamas, kad panašių reiškinių esą graikų kalboje ir sanskritė. Atematinių veiksmažodžių *es-mi*, *es-si*, *es-ti* 3a. galūnę E. Benvenistas traktuoja kaip anomaliją visų kitų kalbų fone ir mano, kad ji čia esanti pridėta, siekiant simetrijos su pirmuoju ir antruoju asmeniu.

E. Benvenisto asmens teorija, būdama labai logiška ir paremta daugelio kalbų faktais, iš tiesų daug kam atrodė neginčytina. Tačiau vis dėlto atsirado ir oponentų. Minėtinas čia vienas iš G. Gijomo mokyklos atstovų – A. Žoli, ryžsis iš esmės peržiūrėti E. Benvenisto teoriją ir jos argumentus bei pamėginti apginti

tradicinę trijų asmenų sistemą. Pagrindinis A. Žoli studijos¹¹ tikslas buvo įrodyti, kad trečiasis asmuo, iš esmės skirdamasis nuo pirmojo ir antrojo, vis dėlto yra asmuo veiksmoždzio asmenų sistemoje. Įrodymui autorius pasitelkia ne tik kalbos faktus, bet ir psichologų tyrinėjimų išvadas, kaip vaikas, augdamas ir mokydamasis kalbėti, ima skirti iš aplinkos save ir kitus asmenis ir kaip nustato asmenų tarpusavio santykius. Pasirodo, kad pirmiausia žmogus suvokia tai, kas yra „ne aš“. Vėliau pradeda suvokti ir savo egzistenciją, tačiau kurį laiką, matydamas veidrodyje ar nufilmuotą, vis dar save vadina trečiuoju asmeniu; tik gerokai vėliau jis sugeba save identifikuoti su matomu savo atvaizdu ir nustato „aš-ne aš“ santykį, o vėliausiai iš „ne aš“ išskiria tai, kas tiesiogiai gali santykiauti su „aš“ ir nustato „aš-tu“ opoziciją tam, kas yra „ne aš, ne tu“ = „jis“.

A. Žoli nuomone, šia psichologine asmenų nustatymo procedūra remiasi ir gramatinių asmenų nustatymas. Vadinasi, pirmoji procedūra yra išskyrimas „aš“ (moi) iš viso to, kas yra „ne aš“ (hors-moi). Ši procedūra remiasi erdvės santykiais. Antroji procedūra vyksta laiko plotmėje. Pokalbio metu į „aš“ sferą įtraukiama ir dalis to, kas erdvės atžvilgiu yra „ne aš“, nes apskritai, turint tik „aš“, be to, kas yra „ne aš“, komunikacijos aktas neįmanomas. Į komunikacijos aktą įtraukiama ta „ne aš“ dalis, į kurią „aš“ kreipiasi ir kuri savo ruožtu gali kreiptis kaip „aš“. Komunikacijos aktui būtinas tas pats esamasis laikas, nes tiesioginis pokalbis ne esamuoju laiku neįmanomas¹². Tuo būdu antrasis asmuo įeina į pirmojo asmens laiko plotmę kaip būtinas komunikacijos akto koreliatas, o trečiasis asmuo nuo jų atskirtas dvigubai – ir erdvės, ir laiko atžvilgiu. Štai šį trečiojo asmens atskirimą nuo pirmojo ir antrojo, A. Žoli nuomone, bus pažymėję ir graikai, ir arabai, vadinę jį „nesančiuoju asmeniu“, kurį E. Benvenistas ne visai teisingai interpretavęs kaip ne asmenį¹³; formalusis trečiojo asmens skirtumas nuo pirmojo ir antrojo rodo, kad jis išskirtas iš pirmojo ir antrojo asmens santykių sferos, bet nerodo, kad apskritai trečiasis asmuo yra ne asmuo.

Analizuodami asmens kategoriją, E. Benvenistas, A. Žoli ir kiti¹⁴ ėjo ne nuo formos prie reikšmės, o atvirkščiai – nuo reikšmės prie formos, rėmėsi žmogaus psichologija, mąstymu ir kūrė iš esmės psycholingvistinę asmens teoriją. Ir tai visai suprantama, nes, einant nuo formos prie reikšmės ir dar tą formą suprantant labai siaurai (tik kaip morfologinę), negalima prieiti prie asmens kategorijos esmės. Pavyzdžiui, skaidant asmenų formas morfemomis, galima įrodyti tik viena: kad tre-

¹¹ Joly A. Sur le système de la personne. – Revue des langues romanes, LXXX, Montpellier III, 1973.

¹² Kitokią komunikacijos akto sampratą žr. Žulys V. Min. str., p. 85.

¹³ Žr. Joly A. Min. str., p. 13.

¹⁴ Plg. dar G. Moignet G. Op. cit.; Lafont R. et Gardes-Madray F. Le statut de „non-personne“. – Revue des langues romanes, 1975, t. 81 (1).

čiasis asmuo neturi veiksmo ir subjekto santykį rodančios morfemos ir tuo skiriasi nuo pirmojo ir antrojo asmens. Tačiau to toli gražu nepakanka, kad būtų galima konstatuoti, jog lietuvių kalboje trečiasis asmuo niekaip neišreikštas. Trečiojo asmens formos skirtumas nuo pirmojo ir antrojo asmens formų gali būti laikomas formaliu juo rodikliu¹⁵.

Įrodinėjant, kad lietuvių kalboje trečiasis asmuo neturi formos, teigiama: „Kadangi finitinių formų asmens galūnės rodo tik veiksmo atlikėjų, o ne ko nors kito, skaičių, o trečiojo asmens forma skaičiaus reikšmės neturi, iš to natūralu daryti dar vieną išvadą – kad trečiojo asmens forma nerodo ir veiksmo atlikėjo (...). Trečiojo asmens formoms negalima priskirti ir nulinės asmens galūnės: **tuo pačiu būtų pripažįstama, kad jos rodo veiksmo subjektą, ir vėl iškiltų klausimas, kaip reiškiamas skaičius, bet jokių naujų argumentų skaičiaus reiškimui įrodyti neatsirastų** (pabraukta mano. – A. P.)¹⁶. Teigiama kategoriškai, bet neįrodoma, koks ryšys tarp asmens ir skaičiaus¹⁷, ar būtinai šios reikšmės turi būti reprezentuojamos ta pačia morfema ir ar būtinai morfema. Pvz., J. Kazlauskas, aiškindamas skaičiaus opozicijos neutralizacijos priežastis, rašo, kad „**asmens formos charakteristiką skaičiaus atžvilgiu gali perimti ir asmeninis įvardis** (pabraukta mano. – A. P.)“¹⁸. Tačiau moksle labai dažnai tai, ką vienas laiko neginčijama tiesa, kitam atrodo tiesiog absurdas. Pvz., V. Žulys nepripažįsta, kad įvardžiai galėtų charakterizuoti veiksmažodžio formą. Jis rašo: „linksniuojamieji žodžiai nėra veiksmažodžio formų elementai ir todėl jų reikšmės negalima perkelti toms formoms (pastebėtina, kad tokia procedūra veda į absurdą, nes, likdami nuoseklūs, turime sutikti ir su tuo, kad linksniuojamieji žodžiai rodo ir veiksmažodžio giminę bei linksnį, – nes, pvz, skiriame *Jis yra* ir *Jos nėra*. – O veiksmažodžiai savo režtu – linksniuojamųjų žodžių laiką, nuosaką ir t. t.). Vadinasi, jokie kiti žodžiai trečiojo asmens formai skaičiaus reikšmės nesuteikia, ir jau **sakytoji neigiama išvada yra nepajudinama** (pabraukta mano. – A. P.)“¹⁹. Deja, moksle labai mažai, o gal ir iš viso

¹⁵ Pvz., A. Potebnia nurodo, kad, nepaisant to, jog baltų kalbų veiksmažodžio trečiasis asmuo yra netekęs skaičiaus skirtumo, vis dėlto asmens kategoriją jis yra išlaikęs. Žr. Потєбнѣ А. А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958, т. 1–2, с. 40–41. Galbūt ne visai be pagrindo ir T. Bulygina, aprašinėdama lietuvių kalbos veiksmažodžio asmenavimą, operuoja 3 a. nuliniu rodikliu. Žr. Булыгина Т. В. Проблема морфологических моделей. – М., 1977, с. 238–269. Plg. dar Safarewicz J. Traits archaïques de la langue lituanienne. – Kwartalnik neofilologiczny, 1977, t. 24, 2–3, p. 384.

¹⁶ Žulys V. Min. str., p. 89.

¹⁷ Pvz., V. Jarceva mano, kad tarp ta pačia morfema reprezentuojamų asmens ir skaičiaus reikšmių nėra jokio vidinio ryšio žr. Ярцева В. Н. Грамматические основы описания языков. – В кн.: Принципы описания языков мира. М., 1976, с. 98.

¹⁸ Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. – V., 1968, p. 294.

¹⁹ Žulys V. Min. str., p. 89.

nėra nepajudinamų išvadų, todėl ir dėl šios galima šiek tiek paabejoti. Juk jeigu iš tikrųjų būtų tiesa, kad jokie kiti žodžiai iš principo negali suteikti 3a. formai kokios nors gramatinės reikšmės, tai reikėtų pripažinti, kad morfologinis ir sintaksinis kalbos lygmuo yra griežtai vienas nuo kito izoliuoti. Tačiau istorinė sintaksė akivaizdžiausiai rodo, kad taip nėra. Laikui bėgant, kai kurie anksčiau buvę sintaksinio lygmens elementai virsta morfologinio lygmens elementais. Istoriskai žiūrint, ir kai kurios ide. kalbų asmenų galūnės yra aiškios įvardinės kilmės (pvz., *mes eina-me*)²⁰.

Nuosekliai galvojant, taip pat neįmanoma priėti ir prie tokios išvados, kad jeigu linksniuojamieji žodžiai rodo veiksmažodžio skaičių ir asmenį, tai jie turėtų rodyti ir veiksmažodžio giminę bei linksnį ir atvirksčiai – veiksmažodis savo režtu turėtų rodyti linksniuojamųjų žodžių nuosaką ir laiką. Sprendžiant, kas ką gali rodyti, būtina gerai suvokti sintaksinius žodžių santykius sakinyje. Pvz., subjektą reiškiantis žodis (daiktavardis arba įvardis) sakinyje nederinamas, su juo tik derinami atributinį ir predikatinį požymį reiškiantys žodžiai. Derinamuosiuose žodžiuose formaliai atsispindi požymio santykis su visomis savarankiškojo žodžio gramatinėmis kategorijomis. Būdvardžio derinimo su daiktavardžiu rezultatas yra gramatinės būdvardžio giminės, skaičiaus ir linksnio kategorijos. Visose gramatikose nurodomas šių būdvardžio kategorijų santykinis pobūdis. Būdvardžio laipsnio kategorija nepriklauso derinimo sferai, be to, ne daiktavardis derinamas su būdvardžiu, todėl ši specifinė būdvardžio kategorija niekaip negali atsispindėti daiktavardyje. Tarp veiksnio ir tarinio taip pat yra savotiškas derinimas. Kai tarinio dalį sudaro vardažodis, jame atsispindi visos veiksnio einančio žodžio kategorijos, pvz., *Jis yra geras vaikas*. Čia tarinys suderintas su veiksnio skaičiumi, linksniu ir gimine. Tarinyje gali atsispindėti tik derinimas su vardininku, nes ir veiksnys paprastai esti vardininkas. Jeigu sakinio subjektas reiškiamas ne vardininku, tai ir tarinys atitinkamai keičia savo formą. Tada tariniu eina beasmeniai veiksmažodžiai ir negimininės nelinksniuojamos dalyvių ir būdvardžių formos. Šis faktas rodo, kad ir asmenuojamieji veiksmažodžiai savotiškai formaliai suderinti su subjektą reiškiančiu vardažodžiu. Asmenuojamojo veiksmažodžio sistemoje semantinis veiksmo ir subjekto santykis reprezentuojamas specialiomis formomis ir sudaro gramatinę asmens kategoriją. Ji taip pat santykinė, be to, priklausoma ir nuo veiksmažodžio leksinės reikšmės – valentingumo. Jeigu sakinyje veiksmažodis reikalauja kaip būtinojo determinanto subjekto vardininko, tai jis yra asmenuojamas ir turi gramatinę asmens kategoriją, o jeigu tariniu einantis veiksmažodis nereikalauja subjekto vardininko – jis yra beasmenis, t. y. nekaitomas asmenimis. Vadinas, formalusis

²⁰ Савченко А. Н. Проблема происхождения личных окончаний глагола в индоевропейском языке. – Ростов, 1960; Сравнительная грамматика индоевропейских языков. – М., 1974, с. 257–327.

gramatinio asmens rodiklis gali būti ne tik žodžio galūnė, bet ir žodis, reiškiantis subjektą.

Kaip jau minėta, predikatinį požymį reiškiančiuose žodžiuose gali būti ir skaičiaus, ir giminės refleksas. Skaičiaus refleksą turi ir asmenuojamieji veiksmažodžiai. Jų, kaip ir būdvardžių, skaičiaus kategorija yra santykinė. Giminės kategorija atsispindi tik vardažodiniame tarinio komponente (*Jis yra pavargęs, liūdnas; Ji yra pavargusi, liūdna*). Tiesa, slavų kalbų gramatikos rodo, kad asmenuojamieji veiksmažodžiai būtajame laike kaitomi ir giminėmis. Tačiau, istoriškai žiūrint, rusų k. *делал — делала*, lenkų *niósł — niósła*, čekų *čekal — čekala — čekalo* formos kildintinos iš predikatinę funkciją atliekančio dalyvio, t. y. iš vardažodinio tarinio komponento. Šiuo atveju taip pat akivaizdus vieno lygmens reiškinių virtimas kito lygmens reiškiniu. Pagrindinės savarankiškojo žodžio kategorijos visada atsispindi derinamuosiuose žodžiuose kaip santykinės kategorijos, bet specifinės derinamųjų žodžių kategorijos negali atsispindėti savarankiškame žodyje. Tariniu einantys žodžiai negali veiksniai suteikti savo specifinių – modalumo ir laiko – kategorijų visai dėl tos pačios priežasties, dėl kurios, pvz., būdvardžiai nesuteikia daiktavardžiui ar jį pavaduojančiam įvardžiui savo specifinės laipsnio kategorijos.

Kai sakoma, kad asmeniniai įvardžiai skiria veiksmažodžio asmenis, niekada nemanoma, jog tie įvardžiai ar kiti linksniuojamieji žodžiai yra veiksmažodžio formos elementai²¹. Asmens reikšmė tada laikomas veiksnio ir tarinio semantinis ryšys, o forma sintaksinis sakinio modelis²². Čia ir iškyla klausimas, ar asmens kategorija gali sutilti vien tik morfologiniame lygmenyje. Pavyzdžiui, imkime sakinius visai be veiksmažodžių: *Aš vyras, Tu vyras, Jis vyras*. Veiksmažodžio nėra, o vis dėlto šiuose sakiniuose pasakytas ir modalumas, ir laikas, ir santykis su asmeniu. Be to, visuose sakiniuose šios kategorijos išreikštos absoliučiai vienodai. Iš to galima daryti išvadą, kad modalumas, laikas ir asmuo yra pirmiausia sakinio kategorijos, kurios morfologinę savo išraišką turi tik tada, kai tariniu eina asmenuojamoji veiksmažodžio forma. Kitais atvejais šių gramatinių kategorijų išraiška yra sintaksinė. Todėl asmens ir ne asmens ribos reikia ieškoti ne morfologinėje, o sintaksinėje plotmėje, ir reikia manyti, kad ji absoliučiai sutampa su asmeninio ir beasmens sakinio riba. Kadangi sintaksinis sakinio modelis priklauso nuo tariniu einančio veiksmažo-

²¹ Seniai žinoma tiesa, kad ir fleksinio tipo kalbose gramatinės reikšmės rodiklis gali būti ne tik galūnė, bet ir žodžiai, galintys kaitalioti savo funkcijas tarp „leksinio“ ir „gramatinio“ kalbos poliaus. Tokių žodžių kategorijai priklauso ir asmeniniai įvardžiai. *Žг. Мистрих Й. Динамика лексического и грамматического компонентов слова (1972)*. – В кн.: Языкознание в Чехословакии. М., 1978, с. 84–87.

²² Кошевая И. П. Уровни языкового абстрагирования. – Киев, 1973, с. 74. Plg. dar Dulewiczowa I. *Z badań porównawczych nad kategorią osoby w języku polskim i rosyjskim*. – In: *Studia z filologii słowiańskiej*. Warszawa, 1978, t. 17, s. 205–218.

džio valentiŅgumo, asmens ir ne asmens skirtumas yra lemiamas leksinės veiksmažodžio reikšmės ir pirmiausia formaliai atsispindi sakinio struktūroje²³.

Jeigu kalba asmens ir ne asmens skirtumą fiksuoja sintaksiškai, tai morfologiškai ji gali fiksuoti ką kita, pvz., kad ir skirtumą tarp komunikacijos akto dalyvio ir ne dalyvio. Kadangi komunikacijos akto dalyvis gali būti tik asmuo, tai susidaro iliuzija, kad pirmojo ir antrojo asmens formos rodo veiksmo santykį su asmeniu, o trečiojo asmens forma, neturėdama specialios šį santykį rodančios morfemos, asmeninė būti negalinti. Žinoma, komunikacijos akto dalyvis gali būti tik žmogus, nes ir kalba yra žmonių bendravimo priemonė. Bet žmogus yra ne vien tik tas, kuris kalbamuoju momentu dalyvauja komunikacijos akte. Vadinasi, ir loginė asmens sąvoka yra platesnė už komunikacijos akto dalyvio sąvoką, o gramatinė asmens sąvoka dar platesnė. Tai, kad nesutampa atitinkamos loginės ir gramatinės sąvokos, yra visai natūralus dalykas. Gramatinės sąvokos paprastai esti platesnės už atitinkamas logines sąvokas. Pvz., gramatinė veiksmo sąvoka yra platesnė už loginę veiksmo sąvoką, gramatinė daikto sąvoka platesnė už konkretaus daikto sąvoką, o gramatinė asmens sąvoka platesnė už loginę asmens sąvoką.

Iš viso to, kas čia pasakyta, galima daryti išvadą, kad tradicinės gramatikos duodama morfoloŅinių ir atitinkamų sintaksinių reiškinų interpretacija rodo, jog trijų asmenų sistemos nustatymas remiasi ne mokslinėms teorijoms keliamų reikalavimų nepaisymu, o atvirkščiai – geru gramatikos reiškinų suvokimu ir griežta logika²⁴. Juk, pvz., labai nelogiška būtų „ne asmens“ formą laikyti asmeninio sakinio tariniu. Be to, reikia pritarti V. Žuliui, kad iš tiesų labai „rizikinga kalbėti apie kaitymą asmeniu, gerai neišsiaiškinus, kas yra asmuo“²⁵. Asmens kategorija yra ir semantinė, ir sintaksinė, ir morfoloŅinė. Todėl analizė vienu kuriuo aspektu negali atskleisti šios kategorijos esmės.

²³ Todėl visai suprantamas daugelio kalbininkų siūlymas veiksmažodžio asmens kategoriją laikyti predikatine ir nagrinėti dvinariame sakinyje. Žr. Horák G. Predikačné kategórie slovenského slovesa. – Jazykovedný časopis, 1967, t. 18, 1, p. 3–12; Ružička J. Kategória osoby. – Ten pat, p. 61–62; Bauer J. Predikační kategórie slovesa a kategórie osoby. – Ten pat, p. 62–63; Beličová-Křížková H. Kategórie osoby a system diateze v slovanských jazycích (Ke vztahu morfoloŅické a syntaktické roviny v jazyce). – Slavia, 1976, t. 45 (4), p. 338; Юдин А. А. Лицо в глаголе как грамматическая категория. – Учен. зап. Московск. обл. пед. ин-та им. Н. К. Крупской. Русский язык, 1970, 228, вып. 17, с. 227; Баранцева Р. С. К вопросу о способах выражения категории лица/числа глагола в современном французском языке. – В кн.: Теоретические вопросы романо-германской филологии. Горький, 1976, с. 3–9, ir kt. Tiesa, yra kalbininkų, asmens kategorijos nelaikančių predikatine kategorija. Žr. Шведова Н. Ю. Входит ли лицо в круг категорий, формирующих предикативность? – Русский язык за рубежом, 1971, № 4, с. 48–56; Švedovová. N. „Синтаксическое лицо“ и его отношение к предикативности. – Slavica Slovaca, 1972, t. 7, p. 215.

²⁴ Plg. „La grammaire la plus traditionnelle ne s’y est pas trompée en proposant l’ordre des personnes que l’on connaît“. – Martin R. Temps et aspect. – Paris. – 1971, p. 44.

²⁵ Plg. Žulys V. Min. str., p. 83.